

СЛОВОТВІР. ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2.'366.587

КАЛЬКО Микола Іванович,
доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і
прикладної лінгвістики Черкаського
національного університету імені
Богдана Хмельницького
e-mail: mkalko@ukr.net

КОРЕЛЯТИВНА АСИМЕТРІЯ ПОЛІСЕМІЧНИХ СТРУКТУР ВИДОВИХ ПАРТНЕРІВ

У статті на матеріалі українського дієслова унаочнено можливість, доцільність та ефективність застосування об'єктивістського підходу до опису дієслівного виду, що акцентує увагу на залежності оцінки внутрішньочасового характеру ситуації від онтологічної специфіки екстралінгвальних корелятивів дієслова, визначальної для способу їхньої мовної категоризації, і неодмінно передбачає розмежування граматичного (категорії виду) та лексичного (аспектуальні класи) компонентів аспектуальності. Доведено, що такий підхід дає змогу, використовуючи відповідний дослідницький інструментарій, створити об'єктивний, укладений, а не схематичний аспектуальний «портрет» багатозначної дієслівної лексеми.

Схарактеризовано теоретичні засади і описано досвід типологізації корелятивної асиметрії полісемічних структур видових партнерів як вияву аспектуальної полікатегорійності дієслова в сучасній українській літературній мові. Виокремлено та специфіковано основні типи корелятивно вагомого поєднання у складі дієслівної лексеми аспектуально різнокатегорійних значень, одні з яких уможливають видову співвіднесеність, а інші накладають на неї семантичні табу.

Досліджуваний матеріал засвідчує, що основний визначальний чинник аспектуальної поведінки дієслова – відображена в лексичній семантиці онтологічна специфіка фрагментів екстралінгвального докілья. Термінативність, активітивність, евентивність, стативність та релятивність не є однозначною аспектуальною кваліфікацією всієї лексеми, а форматом реалізації, який у різних словозначеннях одного дієслова може бути неоднаковим.

Ключові слова: дієслово, вид, видовий партнер, аспектуальність, аспектуальний кластермінатив, активітив, статив, евентив, релятив, аспектуальна поведінка, аспектуальна полікатегорійність, корелятивна асиметрія.

Постановка проблеми. У граматичних студіях останнього півстоліття серед категорій, що здобули репутацію найскладніших для дослідження, чи не найвище рейтингове місце посідає аспектуальність. Її називають «легендарною», «роковою», порівнюють зі «складним клубком питань», «густим лісом» проблем» [1, с. 3]. Однією з основних причин постійного дослідницького невдоволення через відсутність адекватного наукового опису категорії виду є, на нашу думку, суб'єктивне намагання втиснути його в жорсткі й стерильні морфологічні рамки, абстрагуючись від усього його об'єктивного багаторівневого обширу.

Аналіз лінгвоукраїністичних здобутків у галузі аспектології засвідчує наявність цілого спектра дослідницьких перспектив, однією з пріоритетних серед яких, на наш погляд, є якнай докладніше лінгвістичне вивчення механізму взаємодії граматики і словника в царині виду українського дієслова, проблеми залежності аспектуальної поведінки дієслів від особливостей їхньої лексичної семантики, а отже, і відображених у ній об'єктивних

особливостей позамовних ситуацій. На часі – аспектологічні студії, спрямовані на створення інтеграційної моделі категорії аспектуальності, репрезентація її як багаторівневої єдності, динамічне функціонування якої забезпечує тісна взаємодія граматичної категорії виду, аспектуально вагомих компонентів лексичної семантики, морфолого-словотвірної категорії родів дієслівної дії, релевантних для вияву видової специфіки елементів контексту з урахуванням впливу інших категорійних складників відображуваної ситуації: темпоральних, локативних тощо. Злободенність такого напряму досліджень підтвердила IV Конференція Комісії з аспектології Міжнародного комітету славистів (м. Гетеборг, 2013 р.), засвідчивши, що центральне місце у вивченні аспектуальності посідають питання, пов'язані з семантичним спектром категорії виду, а також зі значеннями, що виникають у результаті взаємодії видових форм і того чи того типу контексту. Однією з центральних проблем обговорення була аспектуальна специфіка семантичних класів дієслів.

З огляду на це, **метою** нашої статті є уявлення нагальності настанови розглядати категорії аспектуальності та виду, не втискуючи їх у прокрустове ложе т. з. «чистовидової» парності, не спрощуючи реального стану речей і не абстрагуючись у процесі аспектуального аналізу дієслова від гетерогенного щодо аспектуальної специфіки лексико-семантичного спектра дієслівної лексики. А це диктує потребу застосування об'єктивістського (за Дж. Лайонзом [2, с. 338]) підходу до опису дієслівного виду, що акцентує увагу на залежності оцінки внутрішньочасового характеру ситуації від онтологічної специфіки екстралінгвальних корелятивів дієслова, визначальної для способу їхньої мовної категоризації, і неодмінно передбачає розмежування граматичного (категорії виду) та лексичного (аспектуальні класи) компонентів аспектуальності. Цей підхід у царині дослідження дієслівної семантики, започаткований у середині минулого століття Ю. Масловим [3] та незалежно від нього – З. Вендлером [4], було розвинуто в аспектологічних студіях другої половини ХХ – початку ХХІ століття, що сформували субпарадигму, яка дістала назву «двокомпонентна теорія виду» [5, с. 72–75]. Основними **завданнями**, що конкретизують поставлену мету, є виокремлення та специфікація основних типів корелятивної асиметрії полісемічних структур видових партнерів як поєднання в складі дієслівної лексики аспектуально різнокатегорійних значень, одні з яких уможливають видову співвіднесеність, а інші накладають на неї семантичні табу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пропонована розвідка якраз і розкриває один із аспектів дослідження, проведеного в контексті цієї парадигми, репрезентуючи теоретичні засади та описуючи досвід типологізації одного з системних для українського дієслова явищ – аспектуальної полікатегорійності як здатності окремих семантем дієслова функціонально належати до різних аспектуальних класів, а отже, і мати різну видову поведінку, що спричиняє до феномена корелятивної асиметрії полісемічних структур видових партнерів, який ми інтерпретуємо як поєднання в семантичному універсумі дієслівної лексики ізоморфних та аломорфних кореляційних зон, і неодмінну наявність кореляційних лакун, пор.: *показувати vs показати* «рухом, жестом, поглядом указувати на кого-, що-небудь, привертаючи чийось увагу»: – *Діду! Ходімо! Я вам теж покажу! Таке покажу!..* – *Що ж ти покажеш, дитино? Відчиниш двері хліва й покажеш пальцем у півморок, що пахне сіном:* – *Дивіться, діду! (Є. Гуцало)* // лише *показувати* «мати такий зовнішній вигляд, ознаки або прикмети, які свідчать про щось або передвіщають що-небудь»: *Як його не радіти, коли світ зразу покращав: і сонце веселіше засяло, і пахощі з садків покотились хвилями, і озимина нічогенько показує на сей рік (М. Коцюбинський)* // лише *показати*: «погрожувати провчити кого-небудь, помститися за щось»: *Порядку в цій країні не буде ніколи, – злодії та аферисти не переведуться, і такий рідкісний талант ще довго залишиться потрібним шефові. Може, й до старості. А він їм усім аж тепер покаже (Т. Зарівна).*

Аспектологічний аналіз дієслівної лексики сучасної української літературної мови засвідчує, що належність до одного із п'яти виокремлених нами аспектуальних класів, зокрема термінативного, активітивного, евентивного, стативного, релятивного – аспектуальна характеристика не дієслова загалом, а кожної його семантики зосібна, що зумовлено лексико-семантичним варіюванням дієслівної лексики, конкретною реалізацією валентного потенціалу дієслівного предиката, семантичним наповненням аргументів, передовсім суб'єкта й об'єкта, широким контекстом тощо. Остаточний висновок щодо належності до того чи того аспектуального класу уможливилося лише контекстом, оскільки видова поведінка дієслова дуже чутлива до найменших семантичних змін. Тому аспектуальний аналіз багатозначної лексики «без залишку» неодмінно пов'язаний з установленням притаманних їй типів полікатегорійності і, відповідно, корелятивної асиметрії полісемічних структур видових партнерів [5, с. 229–240].

Уперше в українському мовознавстві спостережене Є. Тимченком [6, с. 16] явище аспектуальної неоднозначності дієслівної лексики, узалежене тісним зв'язком виду з лексичним значенням дієслова, не могло залишитися поза увагою ні в лінгвоукраїністичних аспектологічних студіях, представлених роботами В. М. Русанівського [7; 8], К. Г. Городенської [9–11], О. І. Бондаря [12], С. О. Соколової [13], ні в загальнотеоретичних граматичних працях, зокрема І. Р. Вихованця [14] і А. П. Загнітка [15; 16], ні у відповідних розділах граматик, авторами яких [розділів] є К. Г. Городенська [9] та А. П. Грищенко [17].

Так, зокрема, А. П. Грищенко зазначає, що до важливих джерел формування підкласу непарновидових дієслів належить багатозначність дієслівних лексем: у багатьох випадках можна спостерегти протиставлення парновидових і непарновидових лексико-семантичних варіантів дієслів, напр.: «набувати певного кольору» – «виділятися певним кольором» (*багрянити, біліти, блакитніти, жовтіти, золотіти, синіти, сивіти*) [17, с. 411]. На властивості дієслівної лексики поєднувати парновидові та одновидові лексико-семантичні варіанти акцентує увагу К. Г. Городенська, підтверджуючи це на прикладі дієслів *прати, мазати, в'язати, писати, креслити, біліти, сіріти* тощо [9, с. 228–230]. Однак об'єктивістський підхід до дослідження категорії аспектуальності окреслено лише в загальних рисах, що переконує в потребі подальшого лінгвістичного вивчення механізму взаємодії граматики і словника в царині виду українського дієслова. Тому в центрі нашої уваги якраз і перебуває проблема залежності видової поведінки дієслів від специфіки їхньої лексичної семантики, а отже, і відображених у ній об'єктивних особливостей позамовних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Найбільш вагомими для видової поведінки дієслова типами аспектуальної полікатегорійності, що детермінують корелятивну асиметрію полісемічних структур видових партнерів, є: 1) термінативність // активітивність; 2) термінативність // стативність; 3) термінативність // евентивність; 4) термінативність // релятивність.

Так, прототипними термінативами є дієслова, які виражають результативні процеси, пов'язані з трудовою діяльністю людини, що мають здебільшого спеціалізований характер. Означаючи ж рухи (переважно ритмічні чи повторювані), здійснювані певними частинами тіла чи якимись знаряддями, вони належать до активітивів, що унеможливилося суто видове партнерство, напр.: *молоти* vs *змолоти*: *Мельник повів сивою од років і борошна головою на розчинені двері: – Ще хтось **молоти** під'їхав... Незабаром на порозі з'явилися Ярина і Мирослава. – Добрий вечір, дідуся! – зразу ж заторохтіла Ярина... – **Змелете** мені?* (М. Стельмах) // лише *молоти*: *Ще вчора джміль гудів, сьогодні вже нема, Застиг від холоду, ледь латками він **меле*** (І. Драч); *плести* vs *сплести*: *Пастушки грають в ножика або **плетуть** шаблі з ситягу...* (І. Багрянний) vs *Мати **сплела** йому з соломи великі катці, то й човгав ними по хаті – обережно, по-старечому* (М. Стельмах) // лише *плести*: *Той не ходив, а **плів** ногами* (Є. Гуцало); *викручувати* vs *викрутити*: *Ще вдосвіта схотівся Захар, підійшов до матері біля кабіці на дворі, де вона вже **викручувала** білизну* (І. Ле) vs *...навели*

відповідний лад: *поялозили добре по підлозі, потім **викрутили** ті штани над реліквією і вже „сухими” добре витерли всюди* (І. Багрянний) // *лише **викручувати**: Він кидав ногами, **викручував** п'ятами, аж земля летіла музикам у вічі* (І. Нечуй-Левицький).

Описані вище дієслова мають двоїсту природу, уживаючись як у перехідних, так і в неперехідних конструкціях. Керуючи формою то знахідного, то орудного відмінка, вони дістають різну характеристику. «Формою орудного виражається відношення неспрямованої дії суб'єкта з певною настановою у використанні об'єкта, – зауважує М. Я. Плющ, – а формою знахідного відношення активної дії суб'єкта, спрямованої на об'єкт» [18, с. 70]. На думку О. О. Потебні, «у першому випадку увага зосереджена на самій дії, яка може бути без мети, а в другому – на додатку, у якому закладена найближча, цілком визначена мета руху» [19, с. 457]. Як бачимо, оптимальні синтагматичні умови реалізації термінативних семантем таких дієслів – предикатно-аргументні структури з результативним чи темативним об'єктом, а активітивних – структури з інструментивом.

У структурах із пацієнтивом активітиви описують процес, спрямований на об'єкт, але така спрямованість не є результативною чи темативною, оскільки не пов'язана з виникненням нового об'єкта чи нової якості наявного об'єкта, пор.: *крутити* vs *скрутити*, напр.: *Він розлігся на шпоришу в затінку під стіною сільради, поклав поруч себе кавалерійську рушницю й заходився **крутити** цигарку* (Б. Антоненко-Давидович) vs *Він узяв під пахву свою стару, пошарпану папку, набиту паперами, **скрутив** з махорки цигарку й спокійно затихкав димом* (Б. Антоненко-Давидович) // *лише **крутити**: Граф Адольф зриває листок і з вибачливою посмішкою за кінчик стебельця **крутить** його в двох пальцях* (В. Винниченко).

Яскравий приклад аспектуальної перекатегоризації – термінативи, що означають здійснення конкретного (здебільшого фізичного, пов'язаного з певним видом трудової діяльності) процесу, спрямованого на створення чи перетворення матеріального об'єкта. Набуваючи в безоб'єктному вживанні значення «бути зайнятим здійсненням процесу безвідносно до його результату», вони переходять до класу активітивів, напр.: *вишивати* vs *вишити*: *Красива осінь **вишиває** клени Червоним, жовтим, срібним, золотим. А листя просить: – **Виший** нас зеленим! Ми ще побудем, ще не облетим* (Л. Костенко) // *лише **вишивати**: А в полі сяде під півколою, **вишиває** та голосно на ціле поле виспівує* (У. Самчук).

Аспектуальна полікатегорійність дієслів оптичного вияву характерна тим, що семантичний підклас термінативів – мутативи означають становлення нової якісної ознаки (кольористичної, формальної, просторової чи температурної), а стативи – незмінне існування вже встановленої, наявної ознаки. Полікатегорійність «термінатив-мутатив // статив» конкретизують шість підтипів, найбільш наповненим із яких є: «набувати певного кольору» // «виднітися, виділятися певним кольором», напр.: *жовтіти* vs *пожовтіти*: *Вже тоді вісень ішла; лист червонів, **жовтів**, в'янув і обсилавсь...* (Марко Вовчок) vs *Це була вербичка, яку вдарив мороз, деякі листочки **пожовтіли**, але не опадали* (Ю. Мушкетик) // *лише **жовтіти**: Згори вода була прозорішою, дно **жовтіло**, як віск* (Григір Тютюнник).

Дієслова звуку – прототипні активітиви, для яких характерна відсутність суто видових партнерів, але натомість – багатовекторність акціонального партнерства та широка палітра лексико-семантичного наповнення суб'єктної синтаксеми. Належачи до приядерної зони поля аспектуальності, активітиви відкриті для перекатегоризації в термінативи. Це уможливлюють чітко окреслені умови актуалізації: агентивне наповнення суб'єкта та наявність прямої мови як об'єктного еквівалента чи об'єкта-результатива: «щось», «якісь слова», «якусь фразу», напр.: *лише **хрипіти**: Як дзвін порепаний, **уперто **Хрипить**** за потиком дячок...* (О. Влизько). // ***хрипіти** vs **прохрипіти**: – Га? Що кажеш? – **хрипів** грек, намагаючись перекидати шум прибою* (М. Коцюбинський) vs ***Василь **прохрипів**** ледве чути: – **Водиці, водиці!*** (І. Франко).

Дослідження аспектуальних особливостей функціонування звуколексем у авторських дискурсах відкриває широкі перспективи виявлення специфічних рис їхньої видової поведінки та аспектуальної полікатегорійності. Приміром, аналіз поетичного дискурсу

О. Влизька з погляду аспектуальної специфіки дієслів звуку дає змогу виявити неординарні випадки функціонування звуколексем. Так, аудіовербатив *стукати* може функціонувати як активітив зі значенням «відбивати ритм часу», незважаючи на те, що при ньому є прямий додаток, виражений прямою мовою, напр.: *І знову стукають куранти: «Линь день... Линь день... Линь день...»*; *І лунко стукають куранти: «Хай плине день!.. Хай плине день!..»*. Дієслово *стукати* також може вживатися зі значенням «подавати сигнал» як семіотив, у цьому разі переходячи до аспектуального класу термінативів, напр.: *... я мушу непролазною грязюкою піти туди по наявному шосе й постукати в двері другого будинку*; *Добра душа зникла з обрію лише тоді, коли я справді постукав із цвайтер гауз*. Оригінальністю відзначені й приклади вживання окремих лексем із метонімічним чи метафоричним значенням, напр.: *Бурхливий Жовтень у чорнозем піснями-маршами заграв*; *і звіряче серце, що зубом клацає та смочке кров свого брата, упаде і не встане...* Іноді фіксуємо приклади елімінації джерела звуку: *Гуркоче даль. Цвірінька на палубі хмарний крап...* Широке наповнення суб'єкта притаманне у Влизьковому дискурсі лексемі *гудіти*. Джерелом звуку в цьому разі можуть бути артефакти, інсектофакти, а також антропофакти, напр.: *– На дворі ферми щось гуде! – Чміль гуде! – сказав я. – Ні, не чміль! Здається, автомобіль! Ти знаси, що в будинку готується експедиція на Монблан, а ти гудеши, як орган в церкві Санта-Марія в Брукліні!*

Дієслова односпрямованого руху в предикатно-аргументних структурах із трансгресивом мають ознаки класу активітивів, а в структурах із директивом набувають термінативного формату, пор.: *лише скакати: Гайдук скакав, злившись в одне з конем (П. Панч) // скакати vs прискакати: Перехрестився неборак, Коня найкращого сідлає і скаче в Київ (Т. Шевченко) vs Коли Йона Максимович прискакав верхи у Заячий вибалок, там уже було кілька десятків хлопців та дівчат (О. Донченко).*

Дієслова, яким притаманний тип полікатегорійності «термінативність // релятивність», поєднують у своїй полісемічній структурі термінативні семантими, що виражають конкретно-часовий акціональний чи неакціональний подієспрямований процес, та релятивні – зі значенням постійного заняття, професії, звички, уміння, відношення, властивості, характерної ознаки тощо, напр.: *малювати vs намалювати: – Якби християнська душа гріла твої ребра, чи малював би ти мене, брєнного, розіп'ятим на хресті? В лику Ісуса, диявол... (Р. Іваничук) vs І зварив він фарб веселих з кори, коріння та олії, і намалював на віку скрині квіти чудернацькі... (В. Дрозд) // лише малювати: Він був спокійний, мовчазний, чудесно малював, особливо аквареллю... (В. Сосюра); голити vs зголити: Бороду голить один, другий кучері зняв вихованцю... (М. Зеров) vs Бороду зголив давно, а вуса лишив собі, хай будуть; як в запорожців (Вас. Шевчук) // лише голити: Трохим зиркнув, аж то купець, та такий вже купець, що й бороду голить, і по-панському ходить (Г. Квітка-Основ'яненко); ділитися vs поділитися: – А що, братики, чи будемо ми коли ділитися, чи ні? – Чом не поділитися! (О. Стороженко) // лише ділитися: Нещадний однакою атом Що в них над Гудзоном, що в нас над билинним Дніпром! Однаково ділиться він до межі рокової (Б. Олійник).*

Кількісно обмежений підтип термінативно-релятивної аспектуальної неоднорідності наповнюють дієслова, які поєднують у своїх багатозначних структурах термінативні семантими, що означають подієспрямовані психоментальні процеси, та релятивні семантими, що передають значення «мати високі інтелектуальні чи психічні здібності»: *відчувати, орієнтуватися, розбиратися, розуміти, розумітися* тощо. Релятиви зазвичай актуалізовано в складі предикатно-аргументних структур із квалітативом (*гарно, добре, непогано, прекрасно* тощо), напр.: *відчувати vs відчутти: Ось де наша больова точка. Втім ти її ще не відчуваси, треба пережити з моє, щоб відчутти (В. Дрозд) // лише відчувати: Людиною путньою буде синочок, бо відчуває все, як одне: і небо, і землю, й людей (О. Бердник); орієнтуватися vs зорієнтуватися: Серед тиші я не міг орієнтуватися в тому, що діється навколо мене (Л. Смілянський) vs На чільному місці висить преїскурант, що допомагає збирачеві трав, охочому до модного і гарного одягу,*

зорієнтуватися в ситуації й не задавати продавцеві зайвих запитань (В. Яворівський) // лише *орієнтуватися*: *Наші політики не орієнтуються у реальності, зате досконало провидують майбутнє* (Р. Іваничук).

Термінативи, що виражають агентивні подієспрямовані процеси, пов'язані з пересуванням у просторі, набувають релятивного значення «перебувати в певному просторовому відношенні, бути розташованим певним чином (про ландшафтні об'єкти)»: ... *ось він вийде на волю, пошрамований і мужній, і ми зустрінемося, – тільки вони ніколи не виходили* (О. Забужко) // *Але вікно тут виходило в тісний закуток, утворений двома перпендикулярними стінами будинку і замкнений, крім того, височезним муром...* (В. Підмогильний).

Дієслова на кшталт *топити* vs *втопити*, *зустрічати* vs *зустріти* належать до термінативів, означаючи цілеспрямований процес, з одного боку, і подію, підготовлену цим процесом, – з іншого, а до евентивів, якщо описують несподівану, неочікувану, випадкову подію, пор.: *топити* vs *втопити*: [Співець] (*кидається до Тірци, за ним юрба розбуджених людей*): *Та я ж тебе, злочиннице, втоплю!* [Юрба:] *Топіть її! Топіть!* *Вона посміла втопити наші святощі сіонські!* (Леся Українка) // лише *втопити*: *Кладка гнеться, де купави, А дівча – уліво, вправо... – Чи обід не втопиш, внуко? – Дід іде, простерши руки* (М. Стельмах).

Іншими, менш поширеними типами полікатегорійності є суміщення семантем, що належать до інтермінативних класів: активітивність // стативність, активітивність // релятивність, евентивність // релятивність тощо або суміщення кількох класів. Так, дієслова *висіти*, *лежати*, *стояти*, *сидіти* функціонують як активітиви лише в поєднанні з активним суб'єктом, за інших умов – це стативи, пор.: *Дема стоїть біля мольберта і з мукою дивиться на лінії* (М. Хвильовий); ...*Стоїть могутній дуб на півдорозі до лісу, а до нього сіріє ранковий шлях, од вітряків перехилиється на ділянку молодняка* (М. Хвильовий). Позбавлені динамічності, такі дієслова все-таки мають характерні риси активітивів: прогресивне значення та широке акціональне партнерство. Неповнота набору активітивних ознак засвідчує їхню належність до периферійної зони цього аспектуального класу.

Дієслова на зразок *припадати* vs *припасти*, *підскакувати* vs *підскочити* зараховуємо до евентивів, якщо вони означають здійснення певних рухів, спрямованих на досягнення певної просторової межі чи зміну положення в просторі, а до активітивів – зі значенням виконання повторюваних чи ускладнено-повторюваних рухів, напр.: *припадати* vs *припасти*: *І припадав він вухом до землі, і простягав руки до хвиль...* (В. Дрозд); ...*дайте мені припасти до порога рідної хати та й поцілувати сліди батька-матері* (Р. Іваничук) // лише *припадати*: *Бакун, старий смирний Бакун, який тільки що припадав на ногу, і раптом... як брикнув, як пирхнув по-молодецьки і пішов...* (В. Близнець).

Активітив *текти* зі значенням процесу стає релятивом, виражаючи властивість, напр.: *На полях сніги, як дими, та під ними в глибині десь течуть струмки незримі, щоб проснутись повесні* (В. Сосюра) // *Та ж він весь, чисто весь залився гасом! Прокляті бідони течуть!* (Ю. Смолич).

Евентиви на кшталт *зриватися*, *падати* набувають ознак релятивності, уживаючись із «географічним» значенням (розташування в просторі одного матеріального об'єкта стосовно іншого), пор.: *падати* vs *впасти*: *З'явилися ви з Лорною тоді, до великого багаття – і тут якийсь бідолаха падає в багаття лицем. На ранок до нас приходять дівчата, збирають гроші, бо хтось із хлопчаків упав із водоспаду, зламав стегно* (Л. Дереш) // лише *падати*: *Від клуні стежка круто падає в яр з холодною джерельною водою* (Григорій Тютюнник).

Дієслово *випивати*, указуючи на конкретний процес, є термінативом, означаючи тимчасове актуальне заняття – активітивом, описуючи постійну звичку – релятивом, пор.: термінатив: – *Як не зумів сам випити, то вип'ю за тебе я. Він наливає півсклянки й одним духом випиває, не закусуючи...* (В. Антоненко-Давидович); активітив: – *Тепер беріть що-*

небудь... Як хтось наскочить – дядьки **випивають** у мене і все чин чином... (М. Стельмах); релятив: – *Знаєш, що Марія потайки **випиває**?* (Вал. Шевчук).

Висновки. Досліджуваний матеріал засвідчує, що основний визначальний чинник аспектуальної поведінки дієслова – відображена в лексичній семантиці онтологічна специфіка фрагментів екстралінгвального довкілля. Термінативність, активітивність, евентивність, стативність та релятивність не є однозначною аспектуальною кваліфікацією всієї лексеми, а форматом реалізації, який у різних словозначеннях одного дієслова може бути неоднаковим. Аспектуальні класи не мають закінчених дієслівних реєстрів, оскільки зорієнтовані не на всю дієслівну лексему загалом, а на кожен її семантему зосібна, що передбачає конкретну реалізацію валентного потенціалу предиката, чітко визначені семантичні ролі аргументів, передусім суб'єкта та об'єкта, зрештою, широкий контекст, тому про особливості видової поведінки дієслова можна говорити тільки на основі аналізу конкретних текстових уживань. Це засвідчує глибоку закоріненість категорії виду в онтологію ситуацій, відображених у дієслівній семантиці. Тому аспектуальний аналіз багатозначної лексеми «без залишку» пов'язаний здебільшого з установленням типів аспектуальної полікатегорійності і, відповідно, корелятивної асиметрії полісемічних структур видових партнерів, відкритість для якої – не менш важлива риса аспектуальної поведінки поряд із відкритістю для видового партнерства, повноти акціонального та функціонального спектра.

Комплексне дослідження закономірностей категоризації аспектуальної семантики на засадах об'єктивістського підходу відкриває перспективи для багатопланового аналізу аспектуальності й виду, уможливорює виявлення всієї палітри аспектуальних характеристик дієслівної лексеми й найтонших нюансів її аспектуальної поведінки.

Список використаної літератури

1. Карпухин С. А. Семантика русского глагольного вида : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С. А. Карпухин. – Самара, 2008. – 31 с.
2. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика : Введение / Дж. Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
3. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю. С. Маслов // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – 1948. – Т. VII. – Вып. 4. – С. 303–316.
4. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in philosophy. – Ithaca : Cornell University Press, 1967. – P. 97–121.
5. Калько М. І. Аспектуальність : категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : [монографія] / М. І. Калько. – [вид. 2-ге, переробл. й доповн.] – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. – 488 с.
6. Тимченко Є. Українська граматика / Є. Тимченко. – К. : Друк. Т-ва Н. А. Гирич, 1907. – Ч. 1. – 179 с.
7. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
8. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / В. М. Русанівський. – К. : Радянська школа, 1977. – 111 с.
9. Городенська К. Г. Дієслово // Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – С. 217–298.
10. Городенська К. Г. Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць. – Кіровоград, 1997. – Вип. 2. – С. 116–119.
11. Городенська К. Г. Видові протиставлення в системі сучасних дієслів / К. Г. Городенська // Слово. Стиль. Норма : зб. наук. праць, присвячений 65-річчю з дня народження д-ра філол. наук, проф. С. Я. Єрмоленко / [відп. ред. Н. М. Сологуб]. – К., 2002. – С. 118–121.
12. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові : система засобів вираження / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
13. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 284 с.

14. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
16. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматичі і парадигматичі / А. П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 132 с.
17. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
18. Грищенко А. П. Дієслово / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова. – К. : Вища школа, 1997. – С. 403–446.
19. Плющ М. Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 175 с.
20. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1977. – Т. – Вып. 2 : Глагол. – 406 с.

References

1. Karpuhin, S. A. (2008) *Semantics Russian verb aspect*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology: 10.02.02 «Russian language». Samara (in Russ.)
2. Lyons, J. (2003) *Linguistic semantics: An Introduction*. Moscow: Languages slavic culture (in Russ.)
3. Maslov, Yu. S. (1948) Aspect and lexical meaning of the verb in the modern Russian literary language. *Izvestija AN SSSR. Otdelenie literatury i jazyka. (Proceedings of the USSR Academy of Sciences. Department of Literature and Language)*, VII, 4, 303–316 (in Russ.)
4. Vendler, Z. (1967) *Verbs and times. Linguistics in philosophy*. Ithaca : Cornell University Press. 97–121.
5. Kalko, M. I. (2013) *Aspectuality: categorization, classification and representation in modern Ukrainian literary language*. Cherkasy: Publisher Chabanenko Yu. (in. Ukr.)
6. Timchenko, Ye. (1907) *Ukrainian grammar*. Kyiv: Print. T and N. Gyrych. Part 1. (in. Ukr.)
7. Rusanivskiy, V. M. (1971) *Structure of Ukrainian verbs*. Kyiv: Scientific thought (in. Ukr.)
8. Rusanivskiy, V. M. (1977) *Verb – movement, action, image*. Kyiv: Soviet School (in. Ukr.)
9. Vykhovanets, I. R. & Gorodenska K. G. (2004). *Theoretical morphology of Ukrainian language*. Kyiv: Pulsary (in Ukr.)
10. Horodenska, C. G. (1997) Aspectual characteristics verbs of motion, moving. *Aktualni problemy gramatyky. (Grammar Current Affairs)*. 2, 116–119 (in. Ukr.)
11. Horodenska, C. G. (2002) Specific opposing the system of modern verbs. *Slovo. Styl. Norma (Word. Style. Norm)*. 118–121 (in. Ukr.)
12. Bondar, O. I. *Temporal relationship in modern Ukrainian literary language: the system of means of expression*. Odessa: Astroprint (in. Ukr.)
15. Sokolova, S. O. (2003) *Console derivation of verbs in modern Ukrainian language*. Kyiv: Scientific Thought (in. Ukr.)
16. Vykhovanets, I. R. (1988). *Parts of speech in semantic and grammatical aspect*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
17. Zahnitko, A. P. (1990) *Verb category syntagmatics and paradigmatics*. Kyiv: NMC VO (in. Ukr.)
18. Zahnitko, A. P. (1996) *Theoretical Ukrainian grammar. Morphology*. Donetsk: DonDU (in. Ukr.)
19. Grishchenko, A. P. (1997) *Verb In modern Ukrainian literary language*. Kyiv: High School. 403–446.
20. Plyushch, M. Ya. (1986) *Category of subject and object in the structure of simple sentences*. Kyiv: High School (in. Ukr.)
21. Potebnya, A. A. (1977) *From the notes on Russian grammar*. Moscow: Education. T. 4. Vol. 2: The verb (in Russ.)

KALKO Mykola Ivanovych,

Doctor of Philology, Professor at the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics
Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy
e-mail: mkalko@ukr.net

CORRELATIVE ASYMMETRY IN THE POLYSEMIC STRUCTURES OF THE ASPECTUAL PARTNERS

Introduction. Analyzing the progress in the Ukrainian linguistics concerning aspectual studies reveals a number of investigation perspectives, admitting the prior one, a most detailed scholar regard for coordinating

the mutual effect of both grammar and vocabulary in the sphere of aspectuality, as well as connection of the aspectual verbs proficiency to their lexical meanings, and, allegedly, the obvious peculiarities of the extra lingual situations reflected in it.

Purpose. The purpose of the paper is to prove the necessity of regarding the aspectuality and the category of verb aspect separately, never in the terms of a "binary" system, not to simplify the content of the problem, neither to distract in the verb aspectual analysis from heterogenic, in the terms of aspectual specification, semantic spectrum of the verb lexeme; singling out and specifying the main types of the correlative asymmetry in the polysemic structures of the aspectual partners as joining, in a verb lexeme, the meanings, in the aspectual sense, belonging to quite different categories, some of them enabling the aspectual coordination, while others proclaiming semantic taboos.

Methods. Complex aspectual diagnosing as an integration method, predicting coordinated application of logical, component, word building, opposition and distribution analysis, selection of native correlative discourse fragments, experimental methods involved, especially for transposition, transformation, installation, as well as modeling of the inner tense structure for situations through test dialogues and the like.

Results. Most important, in terms of aspect behavior, types of the aspectual multi category structure that as well determine correlative asymmetry in the polysemic constructions of the aspect partners, are actually: 1) terminative features vs activitive ones; 2) terminative ones vs stative; 3) terminatives vs eventives; 4) terminatives vs relativity features.

Originality. Objectivist approach to aspectuality category in the Ukrainian is most generally outlined that proves the necessity for further linguistic investigation of coordinating grammar and vocabulary in the realm of the Ukrainian verb. That is just the problem of connection of the aspectual behavior in verbs to the peculiarities of their lexical meaning, and, eventually, to the evidently specified extralingual situations that appears to stay under consideration.

Conclusion. Complex investigation for classifying the aspectual semantics in terms of objectivist approach reveals perspectives for analyzing both aspectuality and aspect, enables to single out aspectual characteristics for the verb lexeme and the subtlest shades in its aspectual behavior.

Key words: verb; aspect; aspect partner; aspectuality; aspectual class; terminative; activitive; stative; eventive; relative; aspectual behavior; aspectual multi category structure; correlative asymmetry.

Надійшла до редакції 20.02.2016

Прийнято до друку 25.02.2016

УДК 811.161.2'373.611'366

КУШЛИК Оксана Павлівна,

доктор філологічних наук, доцент
кафедри української мови Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

e-mail: oksana_kushlik@ukr.net

СЛОВОТВІРНА ПАРАДИГМАТИКА ВІДЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНИХ ПРЕДМЕТНИХ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ЗВУКОВОГО ВИЯВУ РІДИНИ

У статті встановлено словотвірну парадигматику дієслів-ономатонів із семантикою звукового вияву рідини як однієї з підгруп предметних відзвуконаслідувальних дієслів української мови. Увесь корпус дієслів-ономатонів залежно від словотворчих засобів, за допомогою яких вони постали, об'єднано у два словотвірні типи: перший сформували дієслова із суфіксом **-а-** / **-ка-**, **-ча-**, другий – із суфіксами **-ома-**, **-омі-**. Словотвірні парадигми вершинних дієслів цих словотвірних типів структуровано відповідно двома (субстантивною і вербальною) і трьома (субстантивною, вербальною та ад'єктивною) морфологічними зонами; у межах кожної зони визначено континуум словотвірних значень дериватів, інвентаризовано набір словотворчих засобів для їх реалізації, виявлено здатність деяких дериватів виражати додаткові семантичні відтінки, з'ясовано причини нереалізації тих чи тих семантичних позицій.

Ключові слова: словотвірна парадигма, словотвірна зона, словотвірне значення, словотворчий формант, твірна основа, семантична позиція, дериват, девербатив.